

A magyar absztrakt mozgóképművészet 1989 előtt

GYENES ZSOLT

MATE Kaposvári Campus Rippl-Rónai Művészeti Intézet

H-7400 Kaposvár, Bajcsy-Zsilinszky Endre u. 10., e-mail: dyenes@gmail.com

GYENES Zs.: *The Hungarian abstract motion picture before 1989.*

Abstract: Progressive abstract art and cinema have significant pioneers of Hungarian origin. Unfortunately, this triumphant march has been interrupted since the 1950s. Among other things, the study is looking for an answer to this problem. It tries to list the few abstract films made by Hungarian artists from the beginning until the change of regime.

Keywords: abstract motion picture, intermedia, neoavantgarde, Lumia, light art

Az absztrakt mozgóképművészet nagy úttörői között olyan magyar származású alkotókat találunk, mint például *Alexander László* (László Sándor, 1895–1970) és *Moholy-Nagy László* (1895–1946). Az utóbbi művész zseniális meglátásai, víziói alapvetően meghatározóak a médiaművészet kialakulása szempontjából is. Egyik összefoglaló műve a *Fénytermodulátor* és annak absztrakt árnyékaiból épülő *Fényjáték*, fekete, fehér, szürke című film. A *Hangzó ABC* című kísérleti filmje is ebbe a sorba tartozik. (1. ábra)

Moholy-Nagy a *Der Sturm* 1923. júliusi számában megjelent tanulmányában a grafikus ábrázolások zenére, hangra való lefordításáról írta: „Egy barázdá-írás ABC lerögzítésével megalkottuk az általános hangszert, amely minden eddigi hangszert fölöslegessé tesz.”¹ Lényegében a szintetizátort vizionálta a sokoldalú művész. Első írásait a szintetikus zene, illetve hangkészítés vonatkozásban valamivel korábbra, 1922-re datálta Moholy-Nagy.²

A *British Film Institute* munkatársai találták meg néhány évvel ezelőtt az elveszettnek hitt *Hangzó ABC* című experimentális munkát, ami 1932–33-ban készült (*Tönendes ABC / ABC in Sound*).

A világszerte ismert magyar származású művész és teoretikus művészetpedagógiáját, elméleteit összefoglaló híres könyve alapján az alábbiakat emeljük ki a *hangírás akusztikus ábécéje* vonatkozásában. Olyan kísérletről beszél a szerző, ahol változatos vizuális jeleket, szimbólumokat igyekszik megszólaltatni. Egy kis szótárat sorakoztat fel, ahol számba vehetők a különféle karakterek eltérő hangjai. A mű nem törekedett korántsem teljességre. Ami jelentőségét megalapozza, az maga a koncepció, azon belül is a szabadabb, játékosabb megközelítés.³ Összesen negyven különböző (ráfényképezett) minta jelenik meg a filmen, és így ugyanannyi különböző *hang-szeletet* is hallunk párhuzamosan. Az halljuk, amit látunk – vagy fordítva. *Oskar Fischinger*, testvérével együtt hasonló ki-

sérleteket végzett nagyjából Moholyval egy időben. Ennél a pontnál érdemes egy kicsit elidőzni. Moholy-Nagy nevezett filmjét éppen azért hitték elveszettnek, mert egy 1936-os filmvetítési program kedvéért ragasztották össze *Fischinger* filmjével. A program után a két film így már együtt került dobozba, viszont a fedélen már csak *Fischinger* neve szerepelt.⁴

Német kollégája és Moholy-Nagy 1933-ban négy rövidebb levelet váltott egymással.⁵ Ezekben nem esett szó Moholy-Nagy filmkísérletéről, viszont *Fischinger Tönende Ornamente / Sounding Ornaments* című, hasonló technikával készült filmjét két ízben is említette honfitársunk. (2. ábra)

Fischinger 1932-ben publikálta *hangzó ornamentikáját*, sajátos *optofonetikus* módszerét.⁶ Ő szigorú, geometrikus-absztrakt formákat rajzolt, majd fotózott a hangsávra, ugyanakkor Moholy-Nagy – mint már utaltunk rá – sokkal oldottabb, játékosabb mintákkal kísérletezett, még kissé humoros megoldások sem álltak messze tőle.

A grafikus hang, azaz a hang fényből való szintetizálásának technológiája Szovjet-Oroszországban született meg 1929-ben. *Cehanovszkij*, *Avraamov*, *Solpo*, *Jankovszkij* és mások dolgoztak a *rajzolt hangosfilm* kikísérletezésén Moszkvában és Leningrádban egyaránt.⁷

Moholy-Nagy László megvalósult hang ábécéje a hasonló, korabeli progresszív kísérletek sorába tartozik. Felhasználta az addig elért eredményeket, de túl is lépett bizonyos vonatkozásban rajtuk. A minták, a tőlük teljesen elválaszthatatlan hangzással együtt megkísérletek tehát egy játékos, szabályoktól mentes *intermediális* karakterű ábécét, nyelvet felvázolni.

Moholy-Nagy László zsenialitása éppen abban rejlik, hogy felismerte kora messzemenőig progresszív művészi és tudományos vívmányait, törekvéseit, azok lehetséges fúzióit, melyeket egyedi módon, sikeresen szintetizált.

A *neoavantgárd* időszakában folytatódott a magyar származású úttörők tevékenysége, például *Nicolas Schöffer* (Schöffer Miklós, 1912–1992) kísérletező alkotói munkássága kapcsán. Sajnos az eddig említett magyar művészek mind hazánkban kívül tevékenykedve teljesedtek ki, váltak világszerte ismertté. Ez is az okok között szerepelhet, hogy hazánkban aránylag kevés absztrakt mozgóképes mű született, sőt születik napjainkban is.

4 Emőd 2019.

5 *Oskar Fischinger és Moholy-Nagy László levelezése* (1933. február–április). Bibliothek und Textarchiv des Deutschen Filminstituts – DIF e. V. Deutsche Nationalbibliothek Frankfurt am Main, fénymásolatok a szerző gyűjteményében.

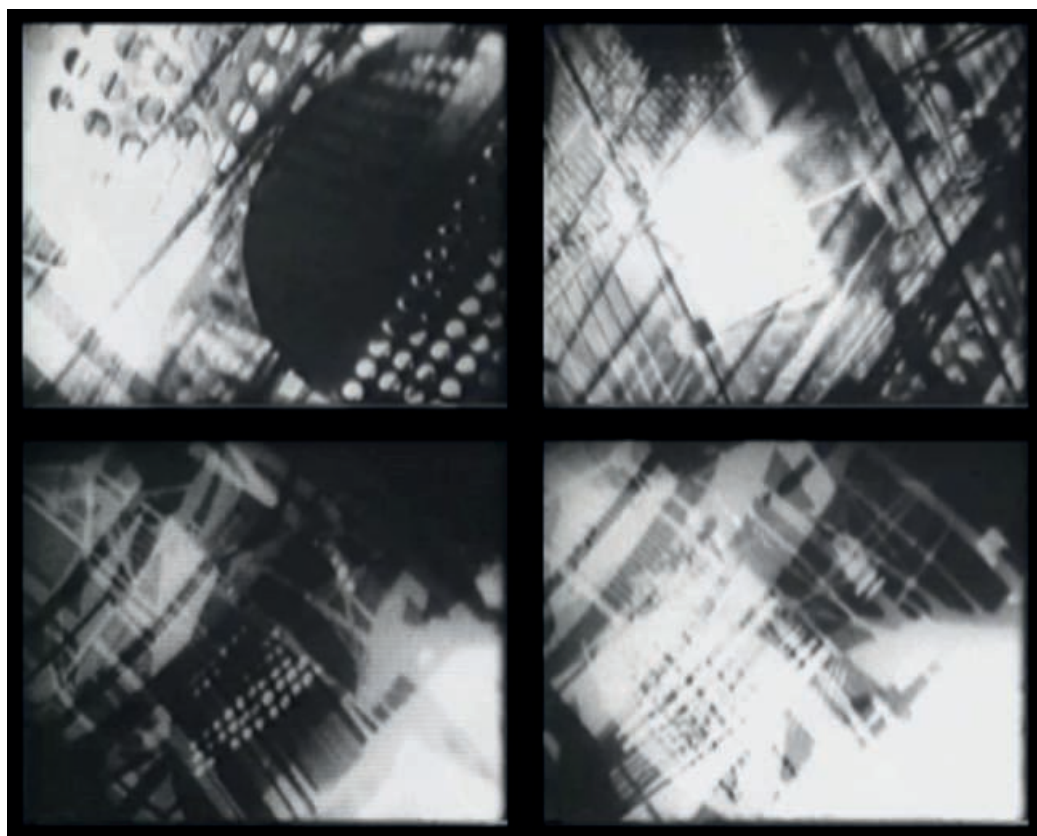
6 Holzer 2010.

7 Generation Z 2011.

1 Moholy-Nagy László (1923): *Az új forma a zenében, A gramofon lehetőségei*. Passuth 1982, 292.

2 Moholy-Nagy 1927, 28. és Moholy-Nagy 1946/1961, 277.

3 Moholy-Nagy 1946/1961, 277.

1. ábra. Moholy-Nagy: Fényjáték, fekete, fehér, szürke, 1932. Állóképek a filmből.
(A szerző képernyőfotói)

202659

**AKADEMISCH
LITERARISCHE
GESELLSCHAFT**

EINLADUNG
ZU DEM VORTRAG
DIE NEUEN FILM-EXPERIMENTE

Donnerstag, 2. Februar, 8 Uhr c. t., Hörsaal Bertholdstraße 14

VORTRAG: Prof. Moholy-Nagy, Berlin

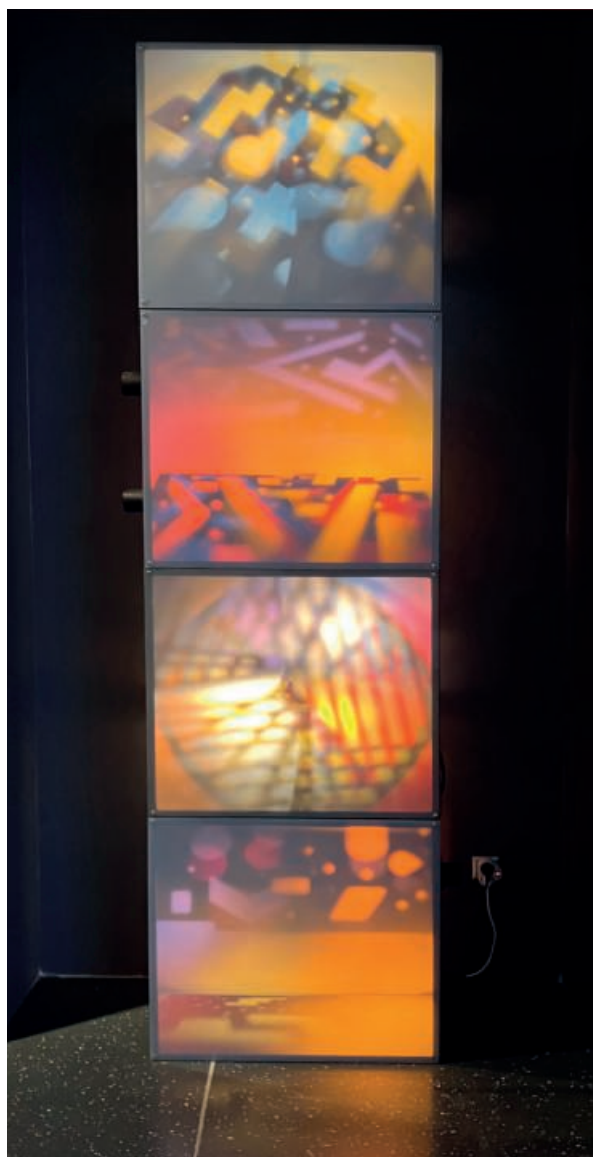
FILME: „Marseille“ von Moholy-Nagy
„Quer durch den Sport“ von Blum
„Gläserne Tiere“ (Kulturfilm)
„Die kleine Schraube“
„Abstrakte Studie“ von Fischinger
„Tönende Ornamente“ von Fischinger
„Lichtspiel schwarz-weiß-grau“ von Moholy-Nagy

EINTRITT: RM. 1.50; Mitglieder und Studenten RM. 1.-; Stud.-Mitgl. RM. -.20

VORVERKAUF: Pförtner der Universität;
Fr. Wagnersche Univ.-Buchhandlung, Kaiserstr. 52, Telefon 1040

2. ábra. Moholy-Nagy László Oskar Fischingernek küldött meghívója a Die Neuen Film-Experimente című eseményre.
Az 1933-as rendezvényen mindkettejük korszakalkotó filmjei is szerepeltek. Német Filmintézet, Frankfurt, Németország.
(A szerző felvétele.)

Schöffer számára – néhány elődéhez és kortársához hasonlóan, mint például Alexander László, Moholy-Nagy László és Kepes György, hogy csak a magyar származású kísérletező alkotókat emeljük ki – a hang, a fény, a mozgás és az interakció alapvető interdiszciplináris-művészeti kutatási területnek számított. (3. ábra)

3. ábra. Nicolas Schöffer fénydinamikus művei a kalocsai Schöffer Gyűjteményből
(A szerző fotója, 2025)

A Lumia típusú mozgó fényfestmények, illetve vetítődobozok különálló műfajnak is tekinthetők. A dán-amerikai Thomas Wilfred Lumia művészetét mindenképpen az elsők között kell említeni (innen is kapta nevét a műfaj), aki az 1920-as évektől kezdve valósította meg vízióit. Az avantgárd optimizmusától áthatva hitt abban, hogy absztrakt mozgóképei, dobozba zárt fény-festményei a mindennapi háztartások részévé válhatnak.

Ez a megalkotott dinamikus látvány elindított egy sort, új műfajt, amely kapcsán lassan mozgó, változó, átúszó, transzparens, leginkább organikus karakterű színes fényfolyamokat látunk. Nincsenek vágások, mint a filmekben; az egész egy állandóan megújuló hosszú loop. A színek olykor intenzívek, vörösek, kékek, lilák, majd lassan elhalkulnak, feloldódnak az árnyékban. Zene a szemnek! Wilfred úttörő fényművész volt, akinek hatása szélesebb körű napjainkra is. Lumia művészete az élő, vágtalan, improvizatív, mozgó elektronikus vizuális vetítések, fényperformanszok egyféle előfutárának is tekinthető.

Nicolas Schöffer Luminojához (is) Wilfred kísérletei lehetnek az előképek.⁸ Nagy valószínűséggel a magyar származású művész találkozhatott dán elődje realizált kísérleteivel. Néhány darab a Luminoból Schöffer 2015-ös budapesti Műcsarnokban megrendezett kiállításán is látható volt. A Lumino és a Lumino Philips (1968) fényátteresztő képernyővel, belső fémlemezekkel, elektromotorokkal és világítással rendelkezik, illetve működik. Szériában is gyártották a készüléket.⁹ (4. ábra)

Témánk szempontjából a *Spatiodynamisme* című, közel hat perces Schöffer film is említést érdemel. Ezt 1958-ban készítette a művész Franciaországban. Az alkotás címe az azonos nevű szobrára utal. A mű egyértelműen Moholy-Nagy László *Fényjáték, fekete, fehér, szürke* című filmje továbbgondolásának tekinthető, leginkább abban a vonatkozásban, hogy a szobor (modulátor) által produkált fényjáték itt a főszínek kapcsán válik *plasztikussá*. Habár Moholy szobra is színes égőket használt, mégis filmje – elsősorban technikai okok miatt – fekete-fehér maradt. Mindkét filmben a mozgó szobor, szerkezet által létrehozott fények, tükröződések, transzparenciák és árnyékok hozzák létre a dinamikus absztrakt formákat. Minden elem folyamatos mozgásban van. A vetített látvány, a fényjáték és a szobrok, leginkább fényes, csillogó felületének képei párhuzamos vágásokkal váltakoznak egymással a filmben.

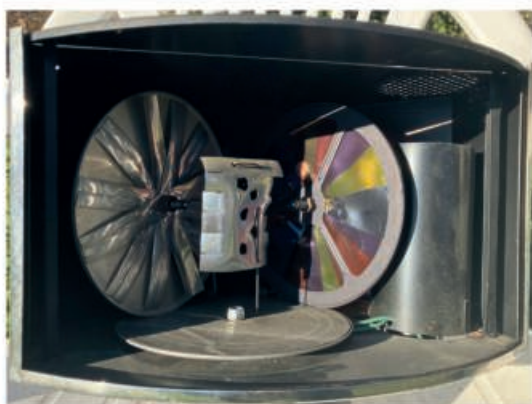
A Brüsszeli Világkiállításon mutatták be a *Spatiodynamisme*-t, és röviddel ezt követően készítette el Schöffer, a Philips támogatásával, néhány évvel ezelőtt a budapesti Light Art Museum-ban is vetített mozgóképét, *Mayola* címen. Ezt fénydinamikai kísérletei dokumentációjaként alkotott meg.¹⁰

Az 1950-es évek az avantgárd szellemiség feltámasztása volt nyugaton. Az 1920-as évek absztrakt filmje is vérátömlesztésen estek át és főleg Amerikában találkozhattunk ezekkel a *formatagadó* megoldásokkal. Nálunk a helyzet teljesen másképpen alakult, az absztrakt művészet a tiltott kategóriába tartozott. Egy ilyen típusú kifejezési forma, mint az absztrakció *nem szólhatott* a munkás-paraszt életéről, azok *világmegváltó gyakorlatáról*. Az ilyen karakterű megfogalmazás *beteges, kapitalista csökevénynek* számított. A helyzetet bonyolítja, hogy a fotografikus képtől még erősebb realista elvárások fogalmazódtak meg, mint a festményektől. A technikai képfajták *hitelesek, a valóság*

8 <https://www.youtube.com/watch?v=F2qpfguwN8>
Letöltés: 2024.12.19.

9 https://www.youtube.com/watch?v=26sLyB-DPxl&ab_channel=eleonoredelavandeyra Letöltés: 2024.12.19.

10 https://hun.lam.xyz/muveszek/nicolas-schoffer_i/
Letöltés: 2025.01.18.

4. ábra. Schöffers Luminojának külső és belső kiképzése (Dargay Lajos hagyatéka) és a Lumino egy állóképe működés közben (A szerző fotói, 2025)

got tükrözik, ennek következtében a fotográfia és a film a legalkalmasabb eszköz az előbb vázolt hazug propaganda megvalósításához (már Leninék is kiemelt szerepet tulajdonítottak a filmnek, a fotografikus képnek). Az megint más lapra tartozik, hogy a fénykép már megszületése pillanatától csalt, manipulált; gondoljunk például a *valóságot elbeszélő* fotómontázsokra. Tehát a technikai kép *nem tud hazudni*, sulykolták az igazságot.

Még az 1960-as években, amikor a festészetben nálunk is kezdett megjelenni, valamennyire elfogadottá válni az absztrakció (például Keserü Ilona művészete), a fotográfiával szembeni elvárások nem változtak. A *Műhely '67* csoport és elsősorban *Koncz Csaba* redukált, absztrakt képi világú fotói szakmai körökben is *kiverték a biztosítékot*. Mai ésszel érthetetlennek tűnik, hogy miképpen válhattak ki olyan mértékű indulatokat *Koncz ártatlan képei*.¹¹

1953-ban, az egyik legsötétebb időszakban, egyedülálló itthoni példaként készítette el *Gyarmathy Tihamér* (1915–2005) képzőművész *Cím nélküli kísérleti filmjét*. A mű elveszett aztán előkerült. *Gyarmathy diafotogramjai* és a megmaradt filmszalag (ami nagy valószínűséggel nem a teljes anyag) és a leírások alapján kaphatunk képet erről a különleges opuszról.¹² (5. ábra)

A film több lépcsőben keletkezett és az álló- és mozgó-kép, illetve a *megnevezhető ábrázolás* és absztrakció között rezeg. Alapja *diafotogramok*; diakeretbe épített elsősorban növényi részletek *fotogramszerű* lenagyítása. A *projekciónak*, a léptékváltásnak meghatározó szerep jutott. A kísérleti folyamat eszünkbe juttatja *Alexander László* (László Sándor) *ős-multimédia akciót* az 1920-as évekből.¹³

„A film első, alaprétegét az egymás után vetített diák *celuloid szalagra vétele* jelentette. A vetítőbe az adagoló helyére *kondenzort* helyezett, *mozgatásával váltak a diák 'folyamatokká'*. Kondenzoron kívül *prizmát alkalmazott* ugyanerre a célra, néha *géz- és tülldarabok kerültek a keret és a lencse közé*. Erre a *nyersanyagra vették fel aztán a végleges változatot*, úgy, hogy az *alapfilmre Gyarmathy újra diákat vetített*, esetleg még ezeket a diákat is *tovább manipulálva*. A *vágás aránylag keveset változtatott a film jellegén és szerkezetén*.“¹⁴

A magyar mozgóképes progresszív törekvések műhelye a méltán nemzetközi híré *Balázs Béla Stúdió* volt. 1961 és 1991 között közel 300 film, illetve videó mű készült itt.¹⁵ Ezek közül közel a fele dokumentumfilm, nagyjából a harmada kísérleti film, az ötöde játékfilm. A maradék kb. 3% animációs alkotás. Itt jegyezzük meg, hogy a *BBS* nem az animációs filmekre specializálódott, azoknak külön, nagy stúdiói voltak Budapesten, Kecskeméten és Pécsen. A *BBS* 300 alkotása között csak három absztrakt képi világgal építkező mű található, – tehát minden századik alkotás sorolható ebbe a műfajba. Ez kicsit kevésnek bizonyul egy újat, a kísérletezést szem előtt tartó műhely vonatkozásában.

Mi lehet az oka ennek? Nem könnyű megállapítani! Valószínűleg, leginkább a szocialista diktatúra gyakorlatának négy évtizede áll mögötte. Az absztrakt művészet az 1950-es évektől tiltott, majd fokozatosan tűrtté vált, de támogattnak sohasem bizonyult. Ezen felül a *magyar lelkelethez* nem áll annyira közel a *vizuális elvonás* vagy *elvonatkoztatás*, az absztrakt kifejezés – ez is felmerülhet okként!?

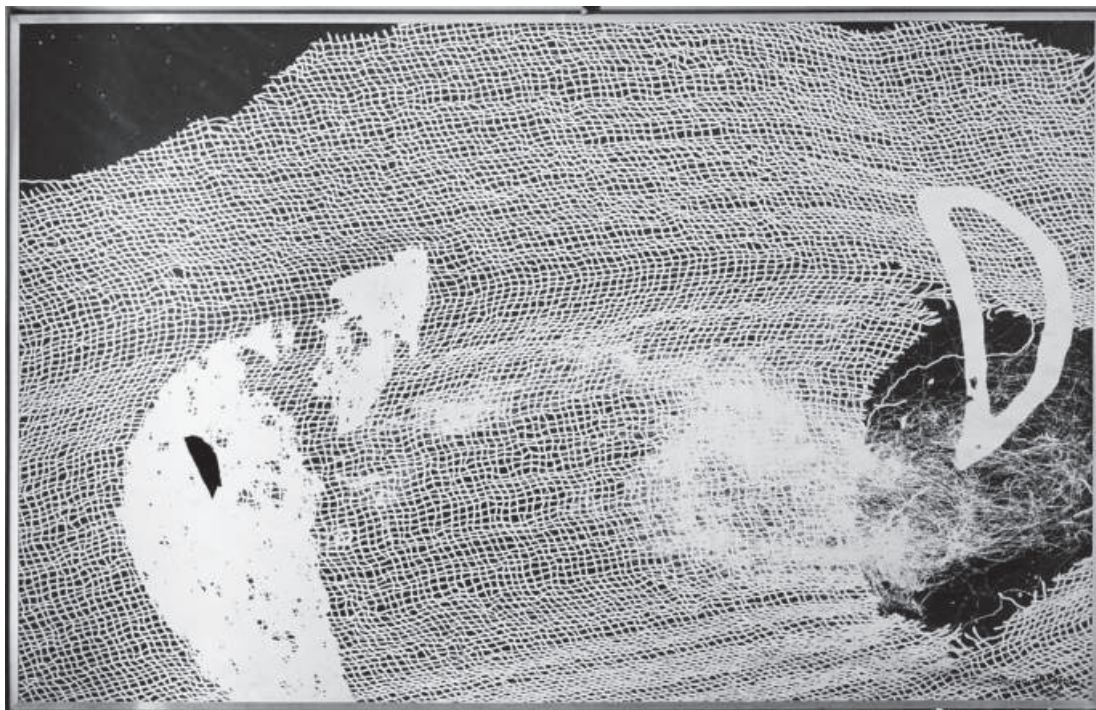
11 Ábel Péter: Három út. Fotó, 1967. augusztus, Fájja Sándor: „Egy kiállítás képei”. Fotó, 1967. augusztus, Ilos Iván: Fotószerű-e a fotográfia? Fotó 1967. április, Ilos Iván: Akasszátok fel... Fotó, 1967. október, Fájja 1975.

12 Pataki 1991., Gyarmathy 1987, azontúl Orosz Márton és Várkonyi György emailés közlései alapján (2026).

13 Jewanski, Jörg: Farblichtmusik – László Sándor szín-fény zenéje (2015). Online: <http://kepiras.com/2021/09/jorg-jewanski-farblichtmusik-laszlo-sandor-szyn-feny-zeneje/> Letöltés: 2025. 12. 22.

14 Pataki 1991, 135.

15 Durst 1992.

5. ábra. Gyarmathy Tihamér nagyméretű, világítódobozban installált diafotogramja. Művészetek és Irodalom Háza, Pécs. (A szerző felvétele, 1990-es évek)

Moholy-Nagy Lászlóék szellemisége, hatása felfedezhető a későbbi, 1970-es és 80-as évekbeli kísérleti művekben is. Néhány kiemelt példa ebben a vonatkozásban a következő.

Bódy Gábor (1946–1985) *Pszichokozmoszok* című számítógéppel létrehozott mozija korában, 1976-ban mindenképpen unikálisnak számított nemzetközi viszonylatban is. A film szekvenciáit a komputer valószínűség-számítás segítségével alkotta meg. Kiszámítottság és véletlen látszólag ellentmondó kettőssége hatja át a mű szerkezetét. „Az abszolút véletlen mozgás nemcsak hogy létezik, hanem képe sokkal valószínűbbnek, általánosabbnak hat, mint a szabályokkal tarkított véletlené.” – írta Bódy filmiskolájában.¹⁶

Maurer Dóra (1937–2026) és Jeney Zoltán (1943–2019) konceptualista alapállású *Kalahja* (1980) szép példája a képzőművészeti gondolkodás filmben való kiterjesztésének. A Kalah egy régi arab játék. Ez a film egy döntetlenül végződött játszma lépéseinek lejegyzése, ahol minden kőnek egy hang és egy szín felel meg.¹⁷ Bódy és Maurer filmje kapcsán – az ötlet meghatározó szerepén túl – erős hasonlóság a véletlen teremtő erejében fedhető fel.

Habár nem a BBS-ben készült, de jelentőségében nem marad el az említettek mögött Bartók István (sz. 1955) *Dimenziók* című, 1981-es keletkezésű, teljesen számítógéppel létrehozott animációja sem. Az animáció egy pont vonalakkal kijelölt kalandjait, de leginkább fogságát meséli el a két-, majd háromdimenziós térben. Mindezt a mai néző számára is élvezhető módon jelenítette meg a szerző.

A sorba még Száva Gyula (sz. 1948) *Eset* című, 1980-ban a BBS-ben készült, 11 perces számítógépes kísérlete kívánczik. A film ugyanazzal a magyar fejlesztésű komputerrel készült, melyet Bódy is használt.¹⁸

Csízzy László (sz. 1943) Bódy Gábor felkérésére, illetve vele való együttműködésben készítette el komputergrafikáit, animációit a *Mozgástanulmányok 1880–1980* című filmhez. Ezek a betétek, kiegészítések önálló, absztrakt mozgóképként is értelmezhetők. A szerző következő módon foglalja össze munkáját:

„Úgy gondoltam, hogy vonal-csoportok segítségével jelezlöm ki a mozdulatokat kifejező irányokat, tendenciákat. Így a film naturális ábrázolása fölött, mellett megjelenik egy elvontabb, általánosabb képi réteg. Ez a mozgások ütemét, kevésbé látható elemeit emeli ki. A hullámzó mozgások mellett fontosnak éreztem a növekvő-csökkenő hatásokat, a belső szerkezet folyamatos átalakulását megjeleníteni. Vonalrendszert képzeltem el, mely az alakok lényeges testpontjait, vagy más fontos elemet jelöl ki. A vonal szakaszokat adott esetben töréspontokkal bontottam meg. Az egy dimenziós lineáris rendszereket a mozgás transzformálta a sík, vagy a tér dimenziói felé.”¹⁹ (6. ábra)

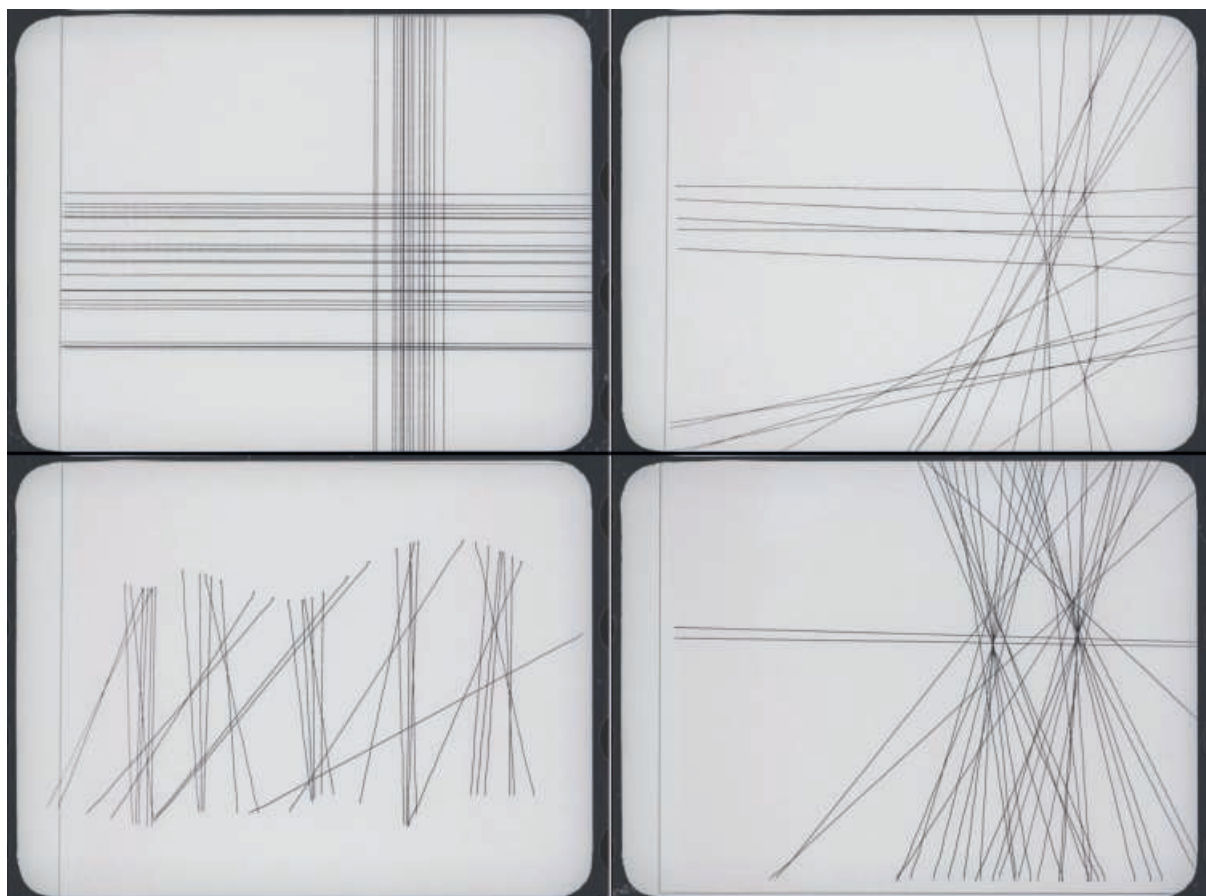
A rendszerváltás után megszűnt a 3T (Támogatott-Tűrt-Tiltott) kategóriája. Innentől akár bármilyen műfaj, kifejezési mód megjelenhet, ha megtalálja közegét, közönségét. Elméleti vonatkozásban a hatalom nem ellenőrzi és irányítja a művészetet.

¹⁶ Bódy 1998, 181.

¹⁷ Durst 1992, 162.

¹⁸ Orosz 2016, 24.

¹⁹ Csízzy 2025.

6. ábra. Csízy László számítógépes animációja Bódy Gábor filmjéhez. Állóképek, 1980.
(A művész szíves engedélyével)

Irodalom

- BÓDY, G. 1998: Filmiskola. Budapest
- CSÍZY, L. 2025: Komputergrafikáim Bódy Gábor „Mozgástanulmányok 1880–1980” című kísérleti filmjében. Képirás. Online: <https://kepiras.com/2025/11/csizy-laszlo-komputergrafikaim-body-gabor-mozgastanulmanyok-1880-1980-cimu-kiserleti-filmjeben/> Letöltés: 2025. 11. 18.
- DURST, GY. 1992: Balázs Béla Stúdió 1961–1991. (Szerk.: Durst Gy.). Budapest
- EMŐD, P. 2019: Szenzációs felfedezés: előkerült Moholy-Nagy 80 éve elveszettnek hitt kísérleti filmje. Online: <https://artportal.hu/magazin/szenzacios-felfedezes-elokerult-moholy-nagy-80-eve-elveszettnek-hitt-kiserleti-filmje/> Letöltés: 2019. 06. 20.
- FÉJJA, S. 1975: Fotóművészet és pszichológia. Budapest
- GENERATION Z 2011: Generation Z / Z Generáció – A hangművészet és a zenetechnika orosz úttörői 1910-től az 1930-as évekig. Katalógus, OSA Archívum, Centrális Galéria, Budapest
- GYARMATHY, T. 1987: Film és képzőművészet – Körkérdés. In: Filmvilág 87/9, Budapest
- HOLZER, D. 2010: A Brief History of Optical Synthesis. Online: http://www.umatic.nl/tonewheels_historical.html Letöltés: 2010. 07. 04.
- MOHOLY-NAGY, L. 1927: Festészet, Fényképeszet, Film. Budapest, 1978.
- MOHOLY-NAGY, L. 1946/1961: Moholy-Nagy László (1946, 1961): Látás mozgásban. Budapest, 1996.
- PASSUTH, K. 1982: Moholy-Nagy. Budapest
- PATAKI, G. 1991: Kísérleti film, 1953. In: F.I.L.M. – A magyar avant-garde film története és dokumentumai. (Szerk.: Peternák M.). Budapest
- OROSZ, M. 2016: Magyarok a számítógépművészet korai történetében. In: Magyar művészek és a számítógép – Egy kiállítás rekonstrukciója. (Szerk.: Borus, J.). Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria